

Getuigenis

Herman DELEECK (1928-2002)

Herman Deleeck als leermeester: een persoonlijke getuigenis

Ik heb geaarzeld om in te gaan op het verzoek van de redactie om dit stuk over Herman Deleeck te schrijven voor de reeks 'Maîtres à penser'. Niet omdat die eretitel hem niet zou toekomen; wél omdat mijn relatie met hem vrij ambigu was. Er zijn anderen voor wie hij ten volle een 'leermeester' was. Patrick Janssens formuleerde dat indringend in zijn 'In memoriam Herman Deleeck': 'Hij wilde een groep geestelijke zonen en dochters die zijn woord zouden verkondigen. Hij selecteerde ze, leidde ze op en zond ze nadien uit met zijn boodschap' (De Standaard, 9-10-11 november 2002: 43). Maar misschien is mijn verhaal juist daarom relevant.

Herman Deleeck werd geboren in Borgerhout op 28 augustus 1928 en overleed in Hove op 31 oktober 2002. Hij was doctor in de rechten en doctor in de economische wetenschappen; deze laatste titel behaalde hij in 1966 met een proefschrift over 'Maatschappelijke Zekerheid en Inkomensherverdeling in België', met als promotor Gaston Eyskens. Gedurende elf jaar was hij directeur van de studiedienst van het ACW. Zijn academische loopbaan begon hij aan Ufsia (Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius), dat later opging in de Universiteit Antwerpen; een initiatief waarvan hij een van de meest overtuigde promotoren was. Hij doceerde ook in Leuven en Leiden. Parallel aan die academische loopbaan was hij gecoöpteerd senator voor de toenmalige CVP van 1977 tot 1981 en van 1984 tot 1987). Hij was, onder meer, ook lid van de Koninklijke Academie.

Ik ontmoette Herman Deleeck voor het eerst op 12 juni 1968, voor een gesprek dat over mijn aanwerving als assistent op Ufsia zou beslissen. Ik heb nog altijd de indruk dat twee elementen doorslaggevend waren voor de gunstige afloop van dat gesprek. Ik had tijdens mijn studies sociale wetenschappen cursussen gevolgd over het socialezekerheidsrecht, over arbeidsrecht en over de economische organisatie van België en was daarna ingeschreven in de economische wetenschappen. In die periode werkte ik in de Werkgroep Alternatieve Economie – een werkgroep van studenten – mee aan een eerste wetenschappelijk onderbouwde schatting van de omvang van de armoede in België. In mijn jaszak stak Garaudy's biografie van Marx en Deleeck zag in mij een vertegenwoordiger van het kritische denken dat zo kenmerkend was voor die roerige tijden; het was nog volop mei '68. Hij koesterde overigens bijzondere belangstelling voor de problematieken die in die maatschappijkritische tijden werden aangekaart. Dat blijkt uit een aantal van zijn publicaties (zie later), maar ook uit zijn medewerking aan Lode Hanckés interviewboek *Travailleurs? De toekomst der arbeidersbewegingen in België* (1968). Herman Deleeck bevindt zich daar, als 'jonkie', in het gezelschap van gerenommeerde namen: christendemocraten (Theo Lefèvre, Jan De Meyer, August Cool, Albert Dondeyne, Emiel-Jozef Desmedt, Paul-Willem Segers), socialisten (Louis Major, Leo Picard, Hendrik Fayat, Jos Van Eynde) en de humanist Lucien De Coninck.

Het zijn meer dan anekdotes; wetenschappelijk onderbouwd beleid en het kritisch analyseren en begeleiden van maatschappelijke ontwikkelingen bleven in de aandacht van Herman Deleeck gedurende zijn hele leven. Ik wil me in deze bijdrage vooral bezighouden met de eerste decennia van zijn academisch leven; over zijn onderzoek in de latere periode hebben anderen uitvoerig verslag uitgebracht.

Uit 'De positieve waarde van de hedendaagse maatschappijkritiek', een bijdrage in de *Gids op Maatschappelijk Gebied* van mei 1969, citeer ik deze – door de auteur zelf gecursiveerde – zinsnede: “om zijn positieve waarde te behouden moet de maatschappijkritiek uitmonden in een politieke stellingname” en die bestaat erin dat “tegenover de vastgeroeste krachten van het Establishment, men opnieuw de inhoud van een progressief programma (zal) moeten bepalen” (p. 375). Deze ongetwijfeld actuele stelling wordt omringd door een puntige analyse van auteurs die “hebben gepoogd de structurele tekorten van de geïndustrialiseerde welvaartsstaat te belichten”, zoals J.K. Galbraith (*The New Industrial State*), E.J. Mishan (*The Costs of Economic Growth*) en Touraine (*Le mouvement de Mai ou le Communisme utopique*). Ze wordt gevolgd door een even actuele oproep tot de arbeidersbeweging en “haar meest militante vleugel, de vakorganisatie” om – onder meer – openlijk en bewust meer radicale voorstellen te formuleren met betrekking tot de gewenste maatschappelijke veranderingen; dat ze haar actie niet beperkt tot het bewerken van voordelen op korte termijn, maar dat ze een programma uitbouwt met concrete voorstellen voor een diepgaande ombouw van de maatschappij; dat ze rechtstreeks in het politiek gebeuren zou tussen komen; dat ze systematisch contact zou opnemen met de zogenaamde linkse intellectuelen en met hen een voortdurend gesprek zou voeren” (p. 377). Het is jammer dat deze teksten later schaarser werden...

De resultaten van die eerste fase in Deleecks denkwerk vinden we terug in wat hij zelf graag zijn 'appelboek' (1972) noemde: een verzameling van (herwerkte) bijdragen in tijdschriften. 'Opstellen over inkomensverdeling, sociale zekerheid en sociaal beleid' heet het in de titel, maar er staan ook opstellen in over 'De welvaartsstaat: een heroriëntering', 'Elementen voor een vernieuwd politiek programma', 'Toekomstperspectieven voor de arbeidersbeweging' en 'Een bezinning over arbeid, vrije tijd en cultuur'. In een tweede bundel opstellen over sociaal beleid, *Ongelijkheden in de welvaartsstaat* (1977) is er geen sprake meer van deze 'belendende percelen', maar gaat de aandacht helemaal naar wat de titel belooft: inkomensverdeling, sociaal beleid en sociale zekerheid. En met een bijdrage over het mattheüseffect.

Vooraf daarmee heeft Deleeck bekendheid verworven. De term is ontleend aan een citaat uit Mattheus 13:12: "Aan wie heeft, zal gegeven worden en hij zal overvloed hebben, maar wie niets heeft zal ook het weinige afgenomen worden dat hij bezit". De term werd vroeger al, in 1968, gesmeed door de bekende socioloog Robert K. Merton, maar bij hem had hij een iets andere inhoud¹. Mertons' versie van het mattheüseffect hielp Deleeck wel om het CSB (Centrum Sociaal Beleid) te grondvesten, waardoor hij een stevige empirische basis kon leggen onder een aantal vroegere inzichten.

Wat houdt dit mattheüseffect in? "Er zijn in de samenleving bepaalde mechanismen werkzaam die maken dat de voordelen van het sociaal beleid, verhoudingsgewijze en tendentieel, méér toevloeien aan de hogere sociale groepen dan aan de lagere" (Deleeck, 1977: 187; oorspronkelijk Deleeck, 1975: 711-774). Dit werd méér dan een inzicht nadat het

Sociaal en Cultureel Planbureau in zijn het rapport 'Profijt van de overheid in 1977' empirisch 'mattheüseffecten' vaststelde in een aantal overheidsvoorzieningen in Nederland; het werd een onderzoeksproject voor Vlaanderen, dat uitmondde in een boek – Herman Deleeck stond er erg op dat de resultaten van onderzoek in boekvorm werden gepubliceerd – met als evidente titel *Het Matteüseffect* (Deleeck & Huybrechts & Cantillon, 1983).

De grondslagen voor deze idee vinden we al in zijn doctoraal proefschrift over *Maatschappelijke Zekerheid en Inkomensherverdeling in België*. Het betrof het inzicht dat de maatschappelijke zekerheid minder dan verwacht bijdraagt tot een verticale inkomensherverdeling, dan wel vooral voor een horizontale herverdeling zorgt. Algemeen gesteld, van actieven naar niet-actieven: van gezonden naar zieken, van werkenden naar gepensioneerden, van werkenden naar werklozen, van gezinnen zonder naar gezinnen mét kinderen. Nu zit in die horizontale herverdeling die stelsels van sociale zekerheid op het oog heeft, natuurlijk meteen een verticale herverdeling, want het inkomen van zieken en gepensioneerden is, gemiddeld genomen, minder riant dan dat van gezonden en werkenden. Juist die verticale herverdeling leek, bij nader inzicht, de foute kant uit te gaan: niet van hoge naar lage inkomens, maar veeleer van lage naar hogere inkomens; althans voor een aantal van de publieke stelsels die nochtans een 'goede' herverdeling op het oog hadden..

Daarenboven wordt het nationaal inkomen niet herverdeeld ten gunste van de groep van de loon- en weddetrekkenden of (in functionele termen) van lonen en wedden. Vandaar dat Deleeck het liever heeft over een 'andere verdeling' in plaats van over een 'herverdeling'. Vooral deze laatste vaststelling, van het constante aandeel van lonen en wedden in het nationaal inkomen, is me bijgebleven. 'De last van de maatschappelijke zekerheid drukt in hoofdzaak niet op de ondernemers maar op de loon- en weddetrekkenden zelf. (...) De inkomensverdeling bewerkt door de maatschappelijke zekerheid zal zich in hoofdzaak binnen de groep der loon- en weddetrekkenden voltrekken.' (Deleeck, 1966: 300). En over de (zogenaamde) werkgeversbijdrage: 'Zij is geen supplementaire last die de werkgever als zodanig te dragen heeft; zij is integraal een bestanddeel van de totale arbeidsvergoeding, die als geheel de tegenwaarde vormt van de arbeidsproductiviteit.' (Deleeck, 1966: 316). Het gaat hier over de functionele inkomensverdeling, die tussen kapitaal en arbeid. Deze vroege inzichten van Deleeck worden vandaag des te relevanter, in de context van het onderzoek van Piketty en van anderen over het toegenomen aandeel van het vermogen in het nationaal inkomen, en ook in de context van het debat de 'vermindering van de arbeidskosten', dat in eigen land centraal staat. Deleeck verrichtte hier baanbrekend werk en het is jammer dat deze lijn onvoldoende is doorgetrokken in het onderzoek van het CSB.

Terug naar het thema van dit stuk: Herman Deleeck als (mijn) leermeester. Hij bracht mij een aantal praktische vaardigheden bij; doordat ik hem assisteerde bij zijn colleges, seminars en onderzoek, ging mijn literatuur vanzelf in de richting van het sociaal beleid en vooral naar literatuur die zich op het grensgebied tussen economie en sociologie bevond. Dat ging dan zowel over de nieuwe samenlevingsvormen die zich aandienden (zoals de al geciteerde Galbraith) als over de problematiek van de inkomens(her)verdeling, vooral dan over de functionele inkomensverdeling (het aandeel van lonen en wedden in het nationale inkomen). Ook beval hij me bij Rita Mulier aan voor de redactie van *De Nieuwe Maand*, waarin progressieve mensen uit verschillende politieke hoeken (progressieve CVP'ers zoals

Jean-Luc Dehaene, Ward Bosmans en Rita Mulier; BSP'ers zoals Lode Hancké, Karel Van Miert en Marcel Deneckere; politiek daklozen, zoals Luc Huyse en ikzelf) elkaar ontmoetten¹. Zijn pogingen om mij in de christendemocratische zuil te integreren (via overigens bijzonder stimulerende deelnames aan studiedagen van de christelijke arbeidsbeweging), mislukten evenwel. Daarvoor zaten mijn intellectuele en sociale wortels te links.

Om die laatste reden en omdat ons beider vooropleiding ons toch wel naar andere dimensies van de samenleving deden speuren, liepen onze wegen vrij snel uit elkaar, ondanks ons beider overtuiging dat je zonder aandacht voor de economische dimensie geen serieuze sociale analyse van de samenleving en haar ontwikkelingen kan maken. Dat mijn doctorale dissertatie over *Armoede in de welvaartsstaat* niet in de richting ging van het verzamelen van sociale indicatoren over de armoede, maar over 'een poging tot historische en structurele analyse' ontgoochelde hem: daar werd ik te zeer socioloog. Wel bleef hij mijn promotor en zette hij me voortdurend aan om het proefschrift in boekvorm te publiceren, een wijze raad die ik niet volgde. De kans om mee te draaien in het eerste Europese Armoedeprogramma haalde het op aanbiedingen om de turf tot een leesbaar boek te herschrijven. Natuurlijk hebben publicaties als die bij de Koning Boudewijnstichting en de Jaarboeken Armoede en Sociale Uitsluiting een groot deel van deze gemiste kans goedge maakt.

Tijdens de beginjaren was ik lid van het CSB (Centrum voor Sociaal Beleid), naast de vaste kern van de betreurde Jos Berghman, van Piet Van Heddegem en van Leo Vereycken. Vooral bij de publicatie van het standaardwerk *Tussen Droom en Daad* werkten we nog nauw samen. In het voorwoord word ik bedankt: "Ten slotte danken we dr. J. Vranken die bijzondere hulp verleende bij de uitwerking van deel III ('Harde kern bestaanszekerheid') en het hele manuscript kritisch doorlas" (p. 13). En de titel bedacht! In dat standaardwerk was er inderdaad nog plaats voor een sociologische en structurele invalshoek, getuige daarvan de opname van stukken uit mijn proefschrift over de typologie van de armen en over de vicieuze cirkel van de armoede. In het latere onderzoek verschoof de focus evenwel vrij exclusief naar het ontwikkelen van een stel sociale indicatoren op basis van een grootschalige survey, met behulp van de zogenaamde 'tramkaart', en de ontwikkeling van een eigen armoedegrens (de objectieve en de subjectieve normen voor bestaansonzekerheid), waardoor ik onvoldaan bleef. Ik wilde op zoek gaan naar de productie- en reproductieprocessen van de armoede. Daarmee sloot ik, zonder het te weten, aan bij een uitgesproken aandachtspunt van de 'vroege' Herman Deleeck. Bij het schrijven van dit stuk tref ik in een artikel voor de Gids op Maatschappelijk Gebied (1968: 52) enkele alinea's aan waarin hij wijst op het voortbestaan van structurele armoede in de moderne welvaartsstaat, een probleem dat wortelt in het niet volwaardig deelnemen aan het productieproces, en op de noodzaak om dat te verhelpen.

Leermeester was Herman Deleeck wél in mijn streven om een eigen onderzoekscentrum op te richten. Daarin zou de focus dan liggen op de – naar mijn inzicht – onderbelichte dimensies van de armoedestudie. Die mogelijkheid bood zich op het einde van de jaren 1980 aan, met een aantal kleinere onderzoeksopdrachten, en vooral bij het begin van het volgende decennium met de aanstelling tot Belgisch vertegenwoordiger in een European

¹ Het wordt hoog tijd voor een 'biografie' van De Nieuwe Maand.

Observatory on National Policies to Combat Social Exclusion – wat de inhoudelijke stimulans en de financiële middelen leverde om het ondertussen welbekende *Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting* op te starten – en het verzoek om de Antwerpse tak van het VFIK (Vlaams Fonds voor de Integratie van Kansarmen) te coördineren, te evalueren en wetenschappelijk te ondersteunen. Door het succes van de onderzoeksgroep (die eerst CEWOKA heette, vervolgens werd herdoopt tot CASUM en ten slotte wedergedoopt tot het huidige OASeS) werden we een rechtstreekse concurrent van het CSB. Zoals dat gaat, heeft zulke relatie een januskop: je probeert de beste en/of de grootste te worden (*een non-zero-sum-game*), maar het leidt tot een strijd om dezelfde middelen (*een zero-sum-game*). Jammer genoeg heeft deze laatste dimensie vrijwel altijd de bovenhand gehaald. In de relatie tussen leermeester en leerling/gezel is dit soort spanningsveld ingebouwd, als de (vermeende) leerling/gezel helemaal op eigen benen gaat staan. Wel wisselden we publicaties uit, mét opdracht. En gelukkig bleef een andere wereld onaangetast: die van openhartige gesprekken in een goed restaurant.

Mag ik besluiten met een citaat van Fernando Pessoa? “Ik heb nooit iemand gehad die ik ‘meester’ kon noemen” (Pessoa, *Het boek der rusteloosheid*. Privé-Domein, 166. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1990: 72). Om zicht te krijgen op de maatschappelijke werkelijkheid ben ik op de schouders van vele reuzen geklommen (en Marx was er slechts één van). Herman Deleeck zorgde voor de context waarbinnen ik die klauterpartij tot een goed einde kon brengen. Ook dat is een belangrijke opdracht van een ‘leermeester’, zonder dat je daarom in zijn voetsporen hoeft te stappen.

Bibliografie

- Deleeck, H. (1966). *Maatschappelijke Zekerheid en Inkomensherverdeling in België*. Antwerpen/Leuven: Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij.
- Deleeck, H. (1968). Maatschappelijke zekerheid en inkomensverdeling. In: *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 59(1): 37-57.
- Deleeck, H. (1972). *Inkomensverdeling, sociale zekerheid en sociaal beleid*. Antwerpen/Utrecht: De Nederlandsche Boekhandel.
- Deleeck, H. (1975). Het Matteüeffect: over scheefte trekkingen in de verdeling van de collectieve voorzieningen. In: *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 66(11): 711-741.
- Deleeck, H. (1977). *Ongelijkheden in de welvaartsstaat. Opstellen over sociaal beleid. Tweede bundel*. Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel.
- Deleeck, H., Berghman, J. & Van Heddegem, P. (1980). *De sociale zekerheid tussen droom en daad. Theorie, onderzoek, beleid*. Deventer/Antwerpen, Van Loghum-Slaterus.
- Deleeck, H., Huybrechts, J. & Cantillon, B. (1983). *Het Matteüeffect. De ongelijke verdeling van de sociale overheidsuitgaven in België*. Antwerpen: Kluwer.
- Hancké, L. (1968). *Travailleurs? De toekomst der arbeidersbewegingen in België*. Brussel/Antwerpen: DAP-Reinaert & Ontwikkeling.
- Pessoa, F. (1990). *Het boek der rusteloosheid*. (Privé-Domein, 166). Amsterdam: De Arbeiderspers.

em. prof. dr. Jan VRANKEN, FSW, UAntwerpen

¹ Merton beschreef hoe bekende wetenschappers dikwijls meer gewicht in de schaal werpen dan relatief onbekende wetenschappers, zelfs bij gelijke kwaliteit van hun werk. Daardoor zullen onderzoeksmiddelen sneller naar hen stromen.